

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهپایان انقلاب

سال هجدهم، شماره ۶۹، زمستان ۱۴۰۳
صفحه ۱۱۹ تا ۱۴۶

تحولات احزاب کارگری در ایران پس از انقلاب و جایگاه آن در سیاستگذاری جمهوری اسلامی ایران

دانشجوی دکتری، رشته علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مهیار طاعتی

استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی - دانشگاه تهران، تهران، ایران

صادق زیباکلام *

استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

نقیسه السادات قادری

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

نادر هوشمندیار

چکیده

این پژوهش به بررسی نقش احزاب کارگری در ایران پس از انقلاب اسلامی و تأثیر آنها بر سیاستگذاری جمهوری اسلامی می‌پردازد. سؤال اصلی پژوهش این است که آیا احزاب کارگری توانسته‌اند تغییری در سیاست‌های حکومتی ایجاد کنند؟ فرضیه تحقیق بیان می‌دارد که علی‌رغم تأثیر اولیه احزاب کارگری در سال‌های ابتدایی انقلاب، محدودیت‌های قانونی، نظارتی و ساختاری باعث تضعیف نقش آنها در سیاستگذاری شده است. پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. داده‌ها از طریق مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده و برای تحلیل روابط علت و معلولی از چارچوب نظری تحلیل رفتاری استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در سال‌های اولیه پس از انقلاب، احزاب کارگری از طریق فعالیت‌های صنفی بر تصمیمات حکومتی تأثیرگذار بودند، اما به تدریج با برطرف نشدن خواسته‌های تشکلهای مستقل بصورت کافی، نقش آن‌ها کاهش یافته است. با این حال، در سال‌های اخیر فضای جدیدی برای کنشگری کارگری از طریق شبکه‌های اجتماعی و مطالبات صنفی شکل گرفته است. این پژوهش بر ضرورت بازنگری در قوانین مرتبط با فعالیت‌های صنفی تأکید دارد و پیشنهاد می‌دهد که اصلاحات ساختاری برای تقویت نقش احزاب کارگری در فرآیند سیاستگذاری انجام شود.

کلیدواژه: احزاب کارگر، مطالبات صنفی کارگری، دموکراسی خواهی، سندیکای کارگری، اتحادیه کارگری

* نویسنده مسئول: szibakalam@ut.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۳/۰۷/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 18, No.69, Winter 2025, P 119-146

rahyaftjournal.ir

The Evolution of Labor Parties in Iran After the Revolution and Their Role in the Policy-Making of the Islamic Republic

Mahyar Ta'ati

PhD Student, Political Science, Department of Political Science, Faculty of Law, Theology and Political Science, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran

Sadegh Zibakalam *

Professor, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

Nafiseh Sadat Ghaderi

Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law, Theology and Political Science, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran

Nader Houshmandyar

Assistant Professor, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

Abstract

The transformation of labor parties in Iran following the 1979 Islamic Revolution has been a subject of significant political and economic analysis. This study explores the historical development of labor parties in post-revolutionary Iran, examining their role in shaping policy and their influence within the framework of the Islamic Republic. The primary research question is: *How have labor parties*

* Corresponding Author: szibakalam@ut.ac.ir

How to Cite: Ta'ati, M., Zibakalam, S., Ghaderi, N. S., Houshmandyar, N. (2025). The Evolution of Labor Parties in Iran After the Revolution and Their Role in the Policy-Making of the Islamic Republic, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 18(69), 119-146.

Received: 2024-03-09

Accepted: 2024-10-16

evolved in Iran since the Islamic Revolution, and what role do they play in policymaking? Using a historical-analytical method, this study investigates the structural and ideological shifts in Iranian labor movements, particularly in relation to state-society relations and economic policymaking. The findings indicate that while labor parties have historically played a minor role in Iran's political landscape due to state restrictions and ideological constraints, they have influenced social welfare policies and labor legislation indirectly. The research also highlights the challenges faced by labor parties, including legal barriers, governmental control over unions, and economic shifts that have altered labor dynamics. Despite these obstacles, labor movements remain a key player in advocating for workers' rights, albeit within a constrained political environment.

Keywords: Labor Parties, Islamic Revolution, Iran, Political Economy, Workers' Movements, Policy-Making

Introduction

The role of labor parties in the political landscape of Iran has undergone significant transformations since the Islamic Revolution of 1979. Unlike many Western democracies where labor parties play a pivotal role in shaping policies, Iranian labor movements have faced various legal and political limitations. Historically, labor parties in Iran have been influenced by leftist ideologies, particularly Marxist and socialist thought, which were largely repressed after the revolution. The Islamic Republic's political structure, rooted in religious governance, presented unique challenges to labor activism, as it sought to align economic policies with ideological and religious principles.

This study investigates the historical development of labor parties in post-revolutionary Iran, analyzing their influence on policymaking and their interactions with state institutions. The key research question is: *What transformations have labor parties undergone since the*

revolution, and what role do they play in Iran's policymaking process? The research aims to assess:

1. The ideological and structural evolution of labor parties in post-revolutionary Iran.
2. The extent to which labor movements have influenced policymaking in labor rights, economic reforms, and social welfare.
3. The barriers and limitations imposed on labor activism by the Islamic Republic.

This study employs a historical-analytical approach, utilizing primary and secondary sources to examine labor party activities, their legal status, and their role in shaping economic policies.

Historical Background of Labor Movements in Iran

The history of labor movements in Iran dates back to the early 20th century, with the emergence of trade unions and socialist-leaning political parties during the constitutional revolution (1905-1911). However, the rise of the Pahlavi monarchy (1925-1979) saw increased suppression of independent labor movements, as the state sought to control economic and social policies.

During the 1940s, labor movements gained prominence, particularly under the influence of the communist *Tudeh Party*, which played a critical role in mobilizing workers and advocating for labor rights. However, following the 1953 coup against Prime Minister Mohammad Mossadegh, labor activism faced renewed repression under the Shah's regime.

With the 1979 Islamic Revolution, labor movements initially supported the revolutionary cause, aligning with anti-imperialist and anti-capitalist sentiments. However, as the new Islamic government consolidated power, it sought to suppress leftist groups, including labor activists affiliated with Marxist and socialist ideologies. Over

time, labor parties were either banned or integrated into state-controlled institutions, limiting their autonomy.

Labor Parties and Policy-Making in the Islamic Republic

1. The Marginalization of Independent Labor Parties

Following the revolution, the Islamic Republic adopted a state-centered economic model, limiting the role of independent labor organizations. The government established the *Islamic Labor Councils*, which, while intended to represent workers, were effectively under state control. Independent labor activism was heavily restricted, with many labor leaders arrested or exiled.

2. Government-Controlled Labor Institutions

The establishment of state-affiliated organizations, such as the *Workers' House (Khaneh Kargar)*, further weakened independent labor parties. These organizations, while advocating for workers' rights, remained aligned with government policies. This structure ensured that labor activism remained within the ideological framework of the Islamic Republic, reducing the influence of independent labor parties.

3. Economic Policies and Their Impact on Labor Movements

Iran's economic policies have directly influenced the role of labor parties. During the 1980s, the government pursued a centralized economy due to the Iran-Iraq War, with labor policies focused on national mobilization rather than workers' rights. In the 1990s, economic liberalization policies under President Rafsanjani introduced privatization and market reforms, which led to new challenges for labor groups, including job insecurity and weakened labor protections.

Under President Khatami (1997-2005), there was a slight opening for civil society, including labor movements. However, subsequent administrations reinstated strict controls, particularly under Ahmadinejad (2005-2013) and later administrations, as economic crises and international sanctions strained the economy.

Challenges Faced by Labor Parties in Iran

Despite Iran's constitutional recognition of labor rights, labor parties and unions face numerous challenges:

1. **Legal Barriers:** Laws restricting independent labor unions and limiting strikes have curbed labor activism.
2. **Government Control:** The dominance of state-controlled labor organizations undermines independent labor party influence.
3. **Economic Pressures:** Economic sanctions, inflation, and privatization policies have weakened labor protections.
4. **Suppression of Activism:** Labor activists often face imprisonment, surveillance, and exile.

These challenges have constrained the ability of labor parties to shape economic policies, despite their historical role in advocating for workers' rights.

Conclusion

The evolution of labor parties in post-revolutionary Iran reflects broader political and economic transformations within the Islamic Republic. While labor parties played a significant role in early revolutionary mobilization, their influence has since been curtailed due to legal and ideological constraints. The state's control over labor institutions has limited independent labor activism, reducing the ability of labor movements to shape policy directly. However, despite these restrictions, labor movements remain a key force in advocating for workers' rights, particularly in response to economic challenges such as inflation, job insecurity, and wage disparities.

Bibliography

Alizadeh, T. (2018). A look at labor movements in Iran. *IRAM Center for Iranian Studies, Ankara*. Retrieved from <https://iramcenter.org/fa/labor-movements->

in-iran/ (in Persian)

Aref, P. (2019, August). The labor movement and transition to democracy in Iran. *Euronews*. Retrieved from <https://per.euronews.com/2020/05/02/may-day-labor-movement-and-transition-to-democracy-in-iran> (in Persian)

Bashiriyeh, H. (2015). *Social backgrounds of the Iranian revolution* (A. Ardestani, Trans.). Tehran: Negah Moaser. (in Persian)

Boulehri, R. (2019, March). What did the revolution of the oppressed do to workers? *Radio Farda*. Retrieved from <https://www.radiofarda.com/a/what-happened-to-workers-after-revolution/29791493.html> (in Persian)

Della Porta, D., & Diani, M. (2019). *An introduction to social movements* (M. T. Delfrooz, Trans.). Tehran: Kavir Publications. (in Persian)

Ettehad Beynolmelali. (2021, April). A look at labor protests in 1399. Retrieved from <https://www.akhbar-rooz.com/111526/1400/02/08/> (in Persian)

Farvardin, H. (1982, May). An analysis of labor rights and workers' councils in the Islamic Republic of Iran. Tehran: Kaveh Publications. (in Persian)

Ghanei Rad, M. A., & Khosrokhavar, F. (2007). New social movements: The end of the struggle for welfare and social policy. *Social Welfare Research Quarterly*, 6(25), 235-267. Retrieved from <http://ensani.ir/fa/article/download/25568> (in Persian)

Giddens, A. (2010). *Sociology* (M. Sabouri, Trans.). Tehran: Nash Publications. (in Persian)

Habibzadeh, A. (2008). *Political participation of the working class in Iran*. Tehran: Kavir Publications. (in Persian)

Jafari, P. (2019). The labor movement links democracy-seeking with social justice demands. Interview with M. Heydari, *Aasoo*. Retrieved from <https://www.aasoo.org/fa/articles/1906> (in Persian)

Kar Online. (1985, February). Iranian workers leading the mass movement. Retrieved from <https://kar-online.com/node/15753> (in Persian)

Kheirallahi, A. (2019). *The classless workers*. Tehran: Agah Publications. (in Persian)

Kouhestani-Nejad, M. (2019). The return of the labor movement is a global

phenomenon, not just specific to Iran. Interview with M. Heydari, *Aasoo News Bulletin*. Retrieved from <https://www.aasoo.org/fa/articles/1761> (in Persian)

Manouchehri, A., et al. (2011). *Approaches and methods in political science*. Tehran: SAMT Publications. (in Persian)

Moghaddam, R. (2020, May). What is an independent labor organization? *Labor Today Journal*, 3rd ed. Retrieved from <http://www.chiran-echo.com/Tashakol%20M.%20Kargari.pdf> (in Persian)

Nader, A., & Mahnad, L. (2013, April 22). *International economic relations*. RAND Corporation. Retrieved from <https://www.rand.org/blog/2013/04/labor-and-opposition-in-iran.html>

Nagavi, S. H. (2007, Fall & Winter). New social movements in the age of globalization and their impact on political development in Iran. *Legal and Political Encyclopedia*, 7, 99-116. Retrieved from <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1165324/> (in Persian)

Navai, B. A. (2019). Interview with Behrouz (Alireza) Navai, a member of the International Union in Support of Iranian Workers. *Radio Zamaneh*. Retrieved from <https://www.radiozamaneh.com/439997> (in Persian)

Nomani, F., & Behdad, S. (2012). *Labor rights and the democracy movement in Iran: Building a social democracy*. *Northwestern Journal of International Human Rights*, 10(4). Retrieved from <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njihr/vol10/iss4/4>

Piran, P. (2005). Poverty and social movements in Iran. *Social Welfare Research Quarterly*, 5(18), 17-62. Retrieved from <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=28578> (in Persian)

Rubin, M. (2019, April 10). *Why the West should support Iran's labor movement*. *The Washington Post*. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/04/10/why-west-should-support-irans-labor-movement/>

Saber, M. (2007, November 18). *The working class in Iran: Some background - Class struggles from 1979-1989*. Red Marriott. Retrieved from

<https://libcom.org/library/working-class-iran-some-background-class-struggles-1979-1989-mostafa-saber>

Saremi, N. A. (2014). *Sociology of social movements: The transformation of labor activism in Iran*. Tehran: Imam Sadeq University Press. (in Persian)

Tajik, M. R., & Rouzkhoush, M. (2008, Summer). An analysis of Iran's ninth presidential election from the perspective of discourse analysis. *Khwarazmi University Journal of Literature and Humanities*, 16(61), 83-127. Retrieved from <http://ensani.ir/fa/article/download/337832> (in Persian)

مقدمه

بدون تردید جنبش‌های کارگری در تغییر رفتار حکومت و دولت پس از انقلاب اسلامی تاثیر داشته‌اند. اما، میزان و نوع تغییرات هر چه به سال‌های نزدیک و زمان حال می‌رسیم بسیار متفاوت شده است. اکثر محققان حوزه مطالعات کارگری ایران، اتفاق نظر دارند که مبارزات کارگران ایرانی بیشتر از آنچه نشانگر یک جنبش باشد، بیانگر «تحركات کارگری» پراکنده و سازمان نیافته است. تحولات ساختاری چند دهه اخیر در ابعاد روابط کار، نیروی کار، و عرصه کار در ایران موجب شده کنش‌های کارگری از حالت ستیزه جویانه به سمت ویژگی‌های مسالمت جویانه معطوف گردند (امین صارمی، ۱۳۹۳: ۷۹). سازمان یابی و فعالیت هدفمند از جمله اصول بدیهی هر نوع حرکت اجتماعی است و بدون انضباط تشکیلاتی دست یافتن به اهداف به صورت انفرادی و بدون برنامه غیر ممکن می‌باشد. طبقه کارگر تنها با سازمان یابی می‌تواند به تجمیع نیروهای خود اقدام و مطالبات را شناسایی و اولویت بندی و برای دستیابی به آن برنامه ریزی نمایند. سازمان یابی به طبقه کارگر این امکان را می‌دهد تا در جهت افزایش نیروی خود با سایر جریانهای صنفی و سیاسی مذاکره و آنان را با خود همراه نماید. چرا که هرگونه همراهی سایر گروه‌های اجتماعی از جمله گروه‌های دانشجویی و یا روشنفکری و مذهبی می‌تواند علاوه بر اینکه به پر شدن خلاءهای ایدئولوژیکی یاری رساند و جنبش را به لحاظ کیفی ارتقا بخشد به لحاظ کمی نیز موثر واقع شود. سازمان یابی طبقه کارگر در قالب اتحادیه‌های کارگری و به هم پیوستن این اتحادیه‌ها و تشکیل اتحادیه‌های بزرگتر به مجموعه قدرت این طبقه افزوده و توان چانه‌زنی آنان را در مذاکره با طبقه مسلط و یا دولت افزایش می‌دهد. تشکیل یک حزب سیاسی بزرگی از سوی طبقه کارگر می‌تواند کانال رسمی و مناسب لازم را میان طبقه کارگر و دولت برقرار ساخته و همچنین به فعالیت سیاسی آنان نیز رسمیت ببخشد تا اتحادیه‌های کارگری بتوانند از طریق دموکراتیک مطالبات خود را پیگیری نمایند. در واقع کارگران از این طریق واجد زبان گویایی می‌شوند که این زبان از نوع و جنس زبان سیاسی رایج در جامعه و مورد حمایت همگان خواهد بود. رابطه میان طبقه کارگر و سایر طبقات اجتماعی از جمله مواردی است که پرداختن به آن اهمیت و نقش طبقه کارگر در تاثیرگذاری و تعیین سیاست‌های کلان دولت را آشکار می‌سازد (حبیب زاده، ۱۳۸۷: ۳۵-۳۹). در این پژوهش به دنبال مطالعه روند جنبش‌های کارگری پس از انقلاب اسلامی و نقش و تلاش‌های آنها در مسیر دموکراسی خواهی ایران خواهیم بود. که

چگونه در یک مسیر طولانی با تغییر رویه و شیوه تفکر، مبارزات خود را از مبارزه مستقیم با حکومت و دولت‌ها به سمت کنش‌های مسالمت‌آمیز و دموکراتیک تغییر دادند.

۱-۱- ادبیات پژوهش

با جستاری در خصوص مباحث مطرح شده با آثاری مواجه می‌شویم و نمونه بارز آنها: فریبرز رئیس‌دانا در کتاب «آزادی و سوسیالیسم» به جنبش روشنفکری ایران به دموکراسی، عدالت اجتماعی و سوسیالیسم علاقه‌مند بود. در اثر دیگر او «اقتصاد سیاسی توسعه و منش روشنفکری» باسیاست‌های لیبرالی و نولیبرال مخالف بود و آنها را مغایر با منافع کارگران و زحمت‌کشان می‌دانست.

سعید رهنما؛ در اثر خود، «گذار از سرمایه‌داری» به فرازوفرودهای مبارزات ضد سرمایه‌داری در ایران و جهان پرداخته و اشاره می‌نماید که نظام سرمایه‌داری بر طبق یک نظم خود به خودی در حال فروپاشی است و در این راه تلاش‌های مبارزان صف مقدم، یعنی کارگران و زحمتکشان جامعه را می‌طلبد.

سهراب بهداد و فرهاد نعمانی؛ در کتاب «طبقه و کار در ایران» کوشیده‌اند تا به صورت آماري چگونگی شکل‌گیری دو روند غیر هم‌جهت در عرصه اقتصاد و مناسبات اجتماعی در ایران پس از انقلاب یعنی دوران رهبری ده‌ساله امام خمینی (ره) و دوره ریاست جمهوری هشت‌ساله آیت‌الله هاشمی را نشان دهند.

علیرضا صادقی؛ در کتاب «زندگی روزمره تهرانی‌دستان شهری» به تحولات اجتماعی در لایه‌های جمعیتی پرداخته و تلاش‌های آنان را به‌عنوان تلاشی جهت بقا و گذران زندگی موردبررسی قرار می‌دهد.

علیرضا خیراللهی؛ در کتاب «کارگران بی طبقه» به بررسی توان چانه‌زنی کارگران در ایران پس از انقلاب اسلامی و مشکلات معیشتی و اجتماعی آنها و کاهش قدرت مقابله و فعالیت‌های سیاسی آنها در قالب طبقه را مورد بررسی و تحلیل قرار داده است.

افشین حبیب‌زاده؛ در کتاب «مشارکت سیاسی طبقه کارگر در ایران» به بررسی وضعیت ساختار طبقه کارگر در دوره جمهوری اسلامی پرداخته و همچنین میزان مشارکت سیاسی و دلایل بی‌انگیزگی آنها پس از انقلاب اسلامی را مورد تحلیل قرار می‌دهد.

حسین بشیریه در کتاب «گذار به دموکراسی» و «زمینه‌های اجتماعی انقلاب ایران» با پرداختن به تاریخچه دموکراسی خواهی در ایران، به مشکلات و موانع توسعه سیاسی و رسیدن به دموکراسی را موردبررسی قرار داده است.

به دلایلی، تحقیقات و آثاری در خصوص چرایی مخالفت حکومت با جنبش های کارگری بصورت رسمی چاپ و به نشر نرسیده است. آنچه در این پژوهش آمده حاصل مطالعه بسیاری از تارنماها و نشریات غیر رسمی داخلی و خارجی می باشد.

۱-۲- هدف و رویکرد پژوهش

این پژوهش با رویکردی، توصیفی تفسیری است. به توصیف و تفسیر حوادث و رویداد های پیش آمده، جنبش ها، اعتراضات، اعتصابات و حرکت های کارگری و غیر کارگری پس از انقلاب اسلامی می پردازد. پژوهشگر در این پژوهش بنیادی در پی مطالعه جایگاه و نقش پراهمیت جنبش های کارگری در مبارزات و تلاش های آنها در مسیر دموکراسی خواهی، در ایران پس از انقلاب اسلامی است.

۱-۳- روش پژوهش

روش این پژوهش کیفی است. برای جمع آوری اطلاعات و تجزیه تحلیل روابط علت و معلولی متغیرها از روش مطالعه اسنادی و کتابخانه ای بهره برداری گردید. در ساختار مفهومی پژوهش از الگوی نظری تحلیل رفتاری بهره گرفته شده است. مقطع زمانی پژوهش، جنبش های اجتماعی و کارگری پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا عصر حاضر می باشد. برای انجام پژوهش ابتدا به توصیف و تعریف متغیر های مستقل و وابسته پرداخته و سپس با استلال قیاسی به تفسیر رابطه های بوجود آمده در آنها می پردازیم.

۱-۴- سوال و فرضیه

سوال: «جنبش های کارگری، تاثیری در تغییر رفتار حکومت و دموکراسی خواهی داشته اند؟» و فرضیه آن: «برخلاف مراحل اولیه انقلاب اسلامی که جنبش های کارگری نقش موثری در تغییر رفتار حکومت و دموکراسی داشتند، اما رفته رفته با حذف سندیکاها و اتحادیه های کارگری صلابت خود را از دست دادند و نقش آنها در تغییر رفتار حکومت کم رنگ شده است». متغیر مستقل پژوهش «جنبش های کارگری» و متغیر وابسته «تغییر رفتار حکومت و دموکراسی خواهی پس از انقلاب اسلامی» می باشد.

۲- چارچوب مفهومی

جنبش اجتماعی را می توان کوشش جمعی برای پیشبرد منافع مشترک یا تأمین هدف مشترک از طریق عمل جمعی خارج از حوزه نهاد های رسمی تعریف کرد (گیدنز، ۱۳۸۹: ۶۹۷). رفتار گراها به پدیده قابل مشاهده یعنی رفتار فردی یا گروهی می پردازند آنها دنبال

^۱ - Deductive

علت رفتارها هستند (منوچهری و دیگران، ۱۳۹۰: ۴۳). مایر زالد، آنتونی اوبرشال^۱ و چارلز تیلی^۲ جنبش اجتماعی را عملی عقلانی، هدفمند و سازمان یافته تعریف نمودند. بر اساس این دیدگاه، اعمال اعتراض آمیز از ارزیابی هزینه ها و منافع نشأت می گیرند و بازیگران تحت تاثیر وجود منابع به ویژه تحت تاثیر سازمان و تعاملات استراتژیک مورد نیاز برای توسعه یک جنبش اجتماعی، به ارزیابی هزینه ها و منافع می پردازند (دلپورتا و دینانی، ۱۳۹۸: ۲۲). به بیان آلن تورن^۳: جنبش اجتماعی به تمامی اشکال مبارزه آگاهانه جمعی دگرگون خواه اطلاق می شود (پیران، ۱۳۸۴: ۴۴). تورن استدلال می کند که جنبش های اجتماعی باید در زمینه آنچه که او میدان های عمل می نامد مطالعه شوند. این اصطلاح به ارتباطات بین جنبش اجتماعی و نیروها و یا عواملی اطلاق می گردد که جنبش در برابر آنها قرار گرفته است. فرایند گفتگوی متقابل که در میدان عمل وجود دارد ممکن است به تغییر در شرایطی منجر شود که جنبش درصدد مبارزه با آن بوده است (گیدنز، ۱۳۸۹: ۶۸۴). رهیافت های مطالعه و تحلیل جنبش های اجتماعی را می توان به چهار دیدگاه مسلط تقسیم کرد که عبارتند از: یک) رفتار جمعی؛ دو) بسیج منابع؛ سه) فرآیند سیاسی؛ چهار) جنبش های اجتماعی جدید. رویکرد رفتار جمعی؛ توجه تحلیلگران را به عمل جمعی به مثابه فعالیتی معطوف به معنا جلب کرد و جنبش های اجتماعی را به عنوان اقدامات معنا داری که غالباً تغییرات اجتماعی را نتیجه جانی دگرگونی اجتماعی فوق العاده سریع می داند، تلقی کرد. این رویکرد معتقد است در یک نظام متشکل از نظام های فرعی متوازن، رفتار جمعی نشانگر تنش هایی است که مکانیزم های برقرار کننده تعادل مجدد اجتماعی از مهار موقت آنها عاجز هستند (نقوی، ۱۳۸۶: ۱۰۱). همه جنبش های اجتماعی دارای ویژگی های خاص و مشترکی هستند اما اغلب مباحث حداقل به چهار جنبه اختصاصی جنبش ها توجه مشترک دارند: ۱) شبکه های تعامل غیر رسمی؛ ۲) اعتقادات مشترک و همبستگی؛ ۳) عمل جمعی متمرکز بر منازعات؛ ۴) استفاده از اعتراض (امین صارمی، ۱۳۹۳: ۴۱). جنبش های اجتماعی را به دو گروه اساسی، جنبش های اصلاحی و جنبش های انقلابی که به «جنبش و انقلاب» مصطلح شده اند تقسیم کردند. در ایران جنبش مذهبی مردمی به انقلاب اسلامی انجامید. تفاوت اساسی جنبش و انقلاب در نوع برخورد آنها با

¹ - Mayer N. Zald

² - Anthony Oberschall

³ - Charles Tilly

⁴ - Alain Touraine

نظام حاکم است (امین صارمی، ۱۳۹۳: ۳۱). از نظر آلبرتو ملوچی جنبش های اجتماعی جدید ذاتاً متکثر هستند یعنی بازیگران خاص خواص و متحول مانند جنبش های کارگری قرن ۱۹ ندارد. آنها دارای سطوح متفاوتی از کنش می باشند از گروه های بازیگر متفاوتی برخوردارند که دلایل متفاوتی برای مشارکت شان در کنش جمعی دارند (امین صارمی، ۱۳۹۳: ۶۹). از نظر تاجیک جنبش های اجتماعی کلاسیک بر بستر پایگاه اجتماعی طبقه کارگر رویش می کنند؛ عمدتاً تهاجمی اند؛ پیام هایی جهان شمول دارند؛ نظم آنها مبتنی بر سلسله مراتب تشکیلاتی است؛ در مقابل جنبش های اجتماعی جدید دارای سرشت فرهنگی اجتماعی و ساختار ولنکار سازمانی می باشند؛ آنها بر شیوه های زندگی تاکید دارند؛ هویت های سیال و متفاوت را نمایندگی می کنند؛ بستر رویش و پایگاه اجتماعی آنها جامعه مدنی است؛ محور تعارض اجتماعی در این جنبش ها مشکلات فرهنگی و اخلاقی هستند؛ آنان گرایش بسیار ضعیفی برای چالش مستقیم با دولت دارند؛ واسطه کنش آنان کنش مستقیم و بداعت فرهنگی است؛ بر خودمختاری شخصی و گروهی و گفتمانهای غیر ایدئولوژیک و حقوق مدنی تاکید دارند؛ اتوپیای آنها دموکراسی رادیکال است؛ عمدتاً تدافعی اند؛ اشکال کنش و آگاهی در آنها نامتجانس است (قانع راد و خاور، ۱۳۸۶: ۲۳۹). آلن تورن نیروی کار و جنبش های سیاسی قدیم را در مقابل نیروی کار و جنبش های اجتماعی جدید قرار می دهد. گسترش طبقه متوسط به عنوان نیروی کار جدید در مقابل طبقه کارگر به عنوان نیروی کار قدیم به شکل گیری جنبش های اجتماعی جدید و تضعیف جنبش های سیاسی پیشین انجامیده است (قانع راد و خاور، ۱۳۸۶: ۲۴۹). ابزار قدرت جنبش های کارگری، «اعتصاب»، «اعتراض»، «تجمع»، «تحصن»، «راهپیمایی»، و در اشکال خشن تر «اغتشاش» است. با داشتن این کلید واژه ها به تجزیه و تحلیل حرکت های اجتماعی، در دوره های مختلف سپری شده از عمر جمهوری اسلامی پرداخته تا نقش و تاثیر آنها در تغییر رفتار حاکمیت را شناسایی نمائیم.

۳- بخش اول: اعتراضات کارگری

فوران معتقد است، انقلاب هرگز بدون اعتصاب طبقات کارگری به ویژه در حوزه های نفتی پیروز نمی شد (امین صارمی، ۱۳۹۳: ۱۴۴). در دی ماه سال ۱۳۵۷، سندیکای مشترک کارکنان صنعت نفت این پیام را منتشر ساخت: «ما اعتصاب کرده ایم تا بار دیگر در صفوف ملت مبارز ایران، استعمار را ویران سازیم و نفوذ بیگانه را در وطن قطع کنیم و

¹ - Alberto Melucci

ایرانی مستقل آزاد و مترقی و آباد به وجود آوریم این حق مسلم و لایزال ملت ایران است و برای احقاق آن از هیچ فداکاری فروگذار نخواهد کرد» (کارگران ایران پیشتاز جنبش توده ای، ۱۳۶۳: ۳). در اصول ۲۶ و ۱۰۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دیده می‌شود، حق تشکل صنفی کارگران و حق شورایی آنان، حاوی مشارکت در نظارت و اداره واحدهای تولیدی خدماتی به صراحت و روشنی تمام در قانون اساسی انعکاس یافته و رسمیت پیدا کرده است. این دو اصل را می‌توان سرفصل دستاوردهای کارگران از پیروزی انقلاب اسلامی دانست. تعلق خاطر کارگران به رعایت کامل این اصول نیز ناشی از چنین اهمیتی است (فروردین، ۱۳۶۱: ۴). بلافاصله پس از پیروزی انقلاب، امام خمینی (ره) با در نظر گرفتن شرایط انقلابی و فشارهای بین‌المللی، مداخلات بیگانگان و تحریکات منافقین و در جهت ممانعت از انباشت بحران‌ها، از کارگران خواست که به محل کار خود برگردند و گفت هر نوع اعتصابی را باید بشکنید و اعتصاب را یک عمل ضدانقلابی توصیف کرد (جعفری، ۱۳۹۷). هفته‌نامه کارگری «اتحاد» ضمن انعکاس اعتراض جدی کارگران و زحمتکشان به لوایح ضد کارگری لیبرال‌های ماسک زده، با عجله و یکی پس از دیگری از شورای انقلاب می‌گذرانند در مرداد ۱۳۵۹ چنین نوشت: «وزارت کار و امور اجتماعی نه تنها موازی با روند انقلاب تغییری در روش خود نسبت به تامین منافع کارگران و زحمتکشان نداده، بلکه به صورت مرکزی در آمده که از آنجا منافع کارگران زیر ضربه قرار می‌گیرد. این طور به نظر می‌رسد که مسئولین وزارت کار و امور اجتماعی می‌خواهند در تضييع حقوق کارگران و زحمتکشان، از کلیه وزارتخانه‌هایی که، به فرموده امام، طاغوتی مانده و اصلاح نشده‌اند، مقدم‌تر قرار گیرند. والا، دلیلی ندارد که وزارت کار و امور اجتماعی یکی پس از دیگری تصمیمات و قوانین ضد کارگری بگذارند و به طرق گوناگون درصدد تضييع حقوق و دستاوردهایی برآید که کارگران ایران با شرکت خود در انقلاب تحصیل کردند (فروردین، ۱۳۶۱: ۱۴).

مهم‌ترین دلایل اعتراضات کارگری را می‌توان اینگونه برشمرد: «اخراج از کار، محرومیت از حقوق صنفی، عدم اجرای وعده‌های انقلاب، عدالت اجتماعی، برابری طلبی». همچنین می‌توان مهم‌ترین مطالبات جنبش‌های کارگری پس از انقلاب اسلامی را بطور خلاصه اینگونه بیان نمود: «حمایت از ایجاد اتحادیه‌های مستقل؛ هماهنگی اقدامات اتحادیه‌ها و ارتباط با سایر سازمان‌های مدنی، حق اعتصاب کارگران، تشکیل اتحادیه‌های کارگری مستقل، تشکل‌های کارگری و انتخاب نمایندگان از خود آنها، لغو کار مزدی، ایجاد شورای انقلابی»

۳-۱- حق داشتن سندیکا یا اتحادیه کارگری

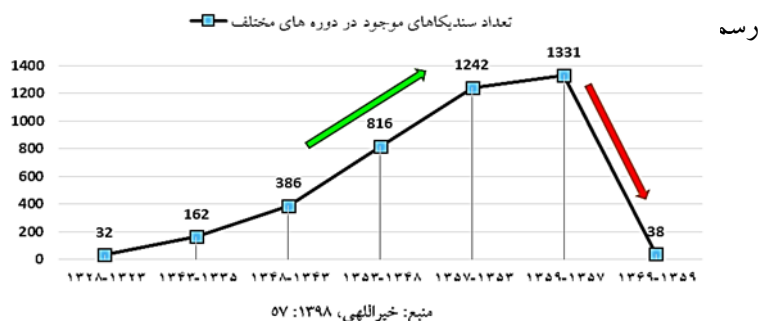
قانون کار بالاخره در سال ۱۳۶۹ تصویب شد. بزرگترین مشکلی که قانون کار داشت این بود که حق تشکل آزاد کارگران را محدود می‌کرد (جعفری، ۱۳۹۷). اعلامیه جهانی حقوق سندیکایی، مصوبه ۱۳۵۷ سازمان بین‌المللی کار، که دولت ایران نیز آن را به رسمیت می‌شناسد مقرر می‌دارد: «زحمتکشان از جمله کارمندان دولت حق دارند بدون کسب اجازه گردهم آیند، سندیکا تشکیل دهند، به سازمانهای سندیکای موجود بپیوندند، بدون اجازه و کنترل مقامات دولتی و کارفرمایان در هرگونه فعالیت سندیکای شرکت نمایند، اساسنامه سندیکایی خود را تنظیم کنند، رهبران سندیکا را انتخاب کنند و یا به عنوان یکی از ارکان رهبری سندیکایی انتخاب شوند، سندیکاها شخصیت حقوقی دارند، می‌توانند آزادانه امور داخلی خود را سازمان دهند و برنامه عمل خود را تکمیل نمایند، بدون کسب اجازه از مقامات دولتی، کنفرانس، کنگره، گردهمایی، تظاهرات، از آن جمله تظاهرات خیابانی، تشکیل دهند، بنا به ضرورت کشور، سازمانهای سندیکای آنها حق دارند در گزینش اجرا و نظارت بر برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی دموکراتیک مشارکت داشته باشند (فروردین، ۱۳۶۱: ۴۲).

۳-۲- نقش اتحادیه در قدرت جنبش‌های کارگری

مهمترین وسیله و ابزار قدرت اتحادیه‌ها، اعتصاب است که خود اشکال گوناگون دارد و به معنی دست کشیدن کارگران و کارمندان و مزد بگیران از کار، برای بدست آوردن خواسته‌هایشان می‌باشد و می‌تواند جزئی یا کلی و به مدت معین باشد، که برای دفاع اقتصادی و بهبود بخشیدن به وضع زندگی اعضای اتحادیه بکار می‌رود. در برابر کارگران و زحمتکشان صدها مسئله صنفی-اجتماعی حل نشده نظیر روز و ساعت کار، تعطیل و مرخصی هفتگی و سالانه، دستمزد کم و هزینه گران زندگی، فقدان بیمه بیکاری، پیری، از کار افتادگی، سوانح و امثال آن، محرومیت از بهداشت، سواد و آموزش حرفه‌ای و علمی، مسئله ایاب و ذهاب و مسکن، رعایت ایمنی و بهداشت محیط کار، بازرسی و اجرای مقررات و قوانین در کارگاه‌ها و نظایر این امور قرار دارد. وزارت کار و امور اجتماعی نه نیرو و توان آن را دارد، و می‌تواند به جای کارگران و زحمتکشان به حل این مسائل پردازد. ولی تشکل‌های آزاد و مستقل صنفی کارگران می‌تواند موفقانه به حل این مسائل پردازد (فروردین، ۱۳۶۱: ۳۸).

۳-۳- آمار سندیکاها در دوره‌های مختلف

طبق آمار منتشر شده در وبسایت رسمی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، بین سال های ۱۳۲۳ تا ۱۳۲۸ جمعاً تنها ۳۲ سندیکای کارگری در ایران وجود داشته است. از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۳ در تهران ۷۳ سندیکای کارگری، در شهرستانها ۳۸ سندیکای کارگری و در کل کشور ۵۱ سندیکاهای کارفرمایی مشغول فعالیت بودند. تعداد سندیکاهای در پایان سال ۱۳۴۸ به ۲۷۰ سندیکای کارگری و ۱۱۶ سندیکاهای کارفرمایی در کل کشور و در پایان سال ۱۳۵۳ به ۶۱۲ سندیکای کارگری و ۲۰۳ سندیکاهای کارفرمایی و همچنین یک اتحادیه کارگری و یک اتحادیه کارفرمایی ارتقا می یابد. در پایان سال ۱۳۵۷ جمعاً ۱۲۱۶ سندیکای کارگری و کارفرمایی و ۲۶ اتحادیه کارگری فعالیت داشتند که از فروردین ماه ۱۳۵۸ تا اردیبهشت ۵۹ تعداد ۸۹ سندیکای دیگر بر آنها افزوده شده است. سال ۱۳۵۸ نقطه پایان روند افزایشی تعداد سندیکاهای در ایران معاصر است، زیرا با روی کار آمدن تشکل های جدیدی همچون انجمن های اسلامی و شوراهای اسلامی کار مصادف می شود. پس از آن نیز با تصویب قانون کار عملاً سندیکاهای کارگری تشکلی غیرقانونی اعلام می شود، به نحوی که تعداد سندیکاهای کارگری در اسفند ماه سال ۱۳۶۹ به دو مورد سندیکای کارگری و ۳۶ سندیکاهای کارفرمایی سقوط می کند (خیراللهی، ۱۳۹۸: ۵۷). متأسفانه در خصوص تعداد سندیکاهای در حال فعالیت در سال های اخیر اطلاعات دقیقی بصورت

۳-۴- سندیکاهای کارگری پس از انقلاب

بحران های اقتصادی اول انقلاب و بلا تکلیفی کارگران، باعث تقویت فعالیت های جنبش های کارگری شد (امین صارمی، ۱۳۹۳: ۱۵۴). نگرش و رویکرد انقلاب نیز بر غیرسیاسی شدن کارگران استوار بود. در حقیقت انقلابیون باور داشتند که خواسته های کارگری و مطالبات آنها - چون اقتصادی است - در چارچوب های قانونی و اقتصادی پیگیری شوند. بر همین اساس هم اتحادیه های کارگری به دلیل ماهیت و تاثیر گذاری آنها در نظام بخشیدن به جمعیت های کارگری و فعالیت های صنفی و تشکیلاتی آنها کمتر مورد

پذیرش قرار می گرفتند. و این دلیل اصلی مخالفت برخی مقامات با حیات چنین سازمان‌ها و تشکیلات است. آنچه مسلم است هدف حکومت از تشکیل شوراهای اسلامی کار، انجمن‌های صنفی کارگران، نمایندگان کارگران، انجمن‌های اسلامی کارگاه‌ها، خانه کارگری، هدایت کردن این اتحادیه‌ها در مسیر اصلی این انجمن‌ها و پیگیری مطالبات آنهاست. جمهوری اسلامی با توجه به تجربه شاخص و مهم انقلاب اسلامی به خوبی از پتانسیل و قدرت طبقه کارگران آگاه است. از آنجا که کارگران و اقشار ضعیف و فرودست جامعه در پیروزی انقلاب نقش پررنگ و با اهمیتی داشتند و اقتدارشان را از راه اتحاد و فعالیت‌های تشکیلاتی در سازمان‌ها، سندیکاها و گروه‌های جمعی بدست آورده بودند، در اولین قدم پس از پیروزی انقلاب اسلامی در جهت هدایت ظرفیت‌های آنها و در عین حال قاعده مند کردن اعتراضات آنها برآمده بود.

۴- بخش دوم: تغییر رفتار حکومت در مقابل جنبش‌های کارگری

جنبش طبقه کارگر که بعد از انقلاب ظاهر شد ربط چندانی به احزاب چپگرا نداشت. به رغم این موانع، احزاب چپ تلاش زیادی برای کسب قدرت به خرج دادند (بشیریه، ۱۳۹۴: ۱۹۱). پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در مقطعی کوتاه شمار سندیکاها افزایش یافت و حتی شوراهای کارگری نیز در کارخانه‌ها و صنایع مختلف توانستند برای مدتی مدیریت کارخانه‌ها را به دست گیرند. تشکیلات خانه کارگر نیز به عنوان تشکیلی سراسری به زودی قدرت گرفت. اما این روند با طی شدن فرآیند تثبیت حاکمیت جدید، کم کم با اختلالاتی مواجه شد. در سال‌های ابتدایی دهه ۶۰ و همزمان با آغاز جنگ ایران و عراق، شرایط سیاسی جامعه به سمتی رفت که شوراهای کارگری حاصل از انقلاب و تشکل‌های مستقل و سندیکاها بر جای مانده از نظام پیشین دیگر توانایی و اجازه ادامه فعالیت نداشتند (خیراللهی، ۱۳۹۸: ۳۸). در واقع اگر جمهوری اسلامی در به رسمیت شناختن حقوق کارگران و تلاش برای احقاق حق آنها تا حدود زیادی متفاوت از دوره پهلوی رفتار کرد اما در عین حال برخی نارسایی‌ها کماکان تداوم پیدا کرد. از زمان انقلاب، جمهوری اسلامی از طریق اتحادیه‌های تحت نظارت دولت و با محوریت ایدئولوژیک موسوم به شوراهای اسلامی کار و مجامع نمایندگان کارگری (برای مشاغل با کمتر از ۳۵ کارمند) طبقه کارگر را تحت نظر داشته است. شوراهای کارگری به نوبه خود تحت نظارت خانه کارگر، یک سازمان کارگری که زمانی سکولار بود، پس از انقلاب توسط گروه‌های طرفدار نظام اداره می‌شد. همه شوراها باید از خانه کارگر به رسمیت شناخته شوند و گرنه تعطیل خواهند شد (Nader & Mahnad, 2013).

۴-۱- دوره اول: از پیروزی انقلاب تا پایان جنگ هشت ساله

بعد از جایگزینی نظام جدید، یک دوره شاهد گسترش نهادهای کارگری در محیط کار بودیم. وزارت کار در مرداد سال ۱۳۵۹ جزئیات وظایف و نحوه نمایندگی شوراهای اسلامی کار را اعلام کرد. شوراهای اسلامی که بر مبنای جایگزینی نمایندگان و هیئت‌مدیره‌ی قبلی سندیکا به وجود آمده بودند، نمی‌توانستند خواست کارگران را به پیش ببرند و بر همین اساس با انتخابات مجدد شوراها اکثر نمایندگان سابق سندیکا با عناصر جدیدی از نیروهای سیاسی انتخاب شدند. در آن زمان حتی تشکل کارگران بیکار هم به وجود آمد (کوهستانی‌نژاد، ۱۳۹۷). با انقلاب اسلامی، فعالیت‌های کارگری وارد مرحله متفاوتی گردید. در نتیجه اعتصابات کارگران از اوایل انقلاب، مجلس، قانون شوراهای اسلامی کارخانجات را در شهریور ۱۳۵۹ تصویب کرد. در پس این جریان‌ها و فعالیت‌ها و تحرکات کارگری محدود شد و زمینه توقف کامل با آغاز جنگ مهیا گردید (علیزاده، ۲۰۱۸). طبق گفته علیرضا ثقفی، دبیر کانون مدافعان حقوق کارگر: «موازنه نیروها در دهه ۶۰ و ۵۰ به گونه‌ای بود که قانون کاری، در ایران تصویب شد که نسبتاً تا حدودی، حقوق کارگر را رعایت می‌کرد. دلیلش هم این بود که حرکت عظیمی شروع شده بود، شاه سرنگون شده بود، نیروهای اجتماعی و نیروهای انقلابی کار کرده بودند. بحث دفاع از مستضعفان و طبقه کارگر و دفاع از محرومان و محدودیت برای سرمایه‌ها و این‌ها مطرح بود. اما به تدریج که حاکمیت سرمایه بیشتر و بیشتر شد و نیروهای اجتماعی مردمی ضعیف‌تر شدند، به تدریج اصلاحیه‌هایی در کنار قانون کار تصویب شد و به اجرا گذاشته شد که همان میزانی هم که به نفع کارگران بود، به تدریج گرفته شد». صادق کارگر، فعال سندیکایی، ساکن نروژ در این رابطه اینچنین بیان می‌دارد: «اول از همه بعد از این که انقلاب شد، خانه کارگر توسط یکسری از سندیکاها و شوراهای کارگری که مستقل شده بودند، اشغال شد. شوراها تا سال تقریباً ۱۳۶۰ مقاومت می‌کردند. ولی سندیکاها را بیشتر از باقی جاها زدند. خب سندیکاها هم فعالیت می‌کردند. بعداً که دیگر خانه کارگر را گرفتند، به این هم بسنده نکردند. آمدند شروع کردند مراکزی را که سندیکا بیرون از خانه کارگر بود، یعنی مثلاً سندیکایی در مرکزی، به نام انجمن همبستگی شوراها و سندیکاها که در دروازه شمیران بود، سندیکای فلزکار بود که در چهارراه عباسی بود، سندیکای خبازها بود که در جنوب شهر و یک سری سندیکای چرم‌سازان و غیره بود، آمدند این مراکز را گرفتند» (بوالهروی، ۱۳۹۷). در حقیقت تا اواسط دهه ۶۰ تقریباً تمام حرکت‌های کارگری و فعالیتهای مرتبط با آن منحل شد. ضعف درونی طبقه کارگر، نبود بستر سیاسی مطمئن برای فعالیت کارگران، انحراف سازمان‌های چپ حامی طبقه کارگر و تناقض

فعالیت شوراهای وابسته به چپ با شوراهای اسلامی وابسته به انقلاب، زمینه اصلی فروپاشی مبارزات کارگری مستقل را فراهم کرد (علیزاده، ۲۰۱۸). جنگ باعث تضعیف حرکت‌های کارگری شد. این بود که احساسات ملی را تقویت کرد. خانه‌ی کارگر هم از طرف اعضای حزب جمهوری کنترل می‌کرد (جعفری، ۱۳۹۷).

۴-۲- دوره دوم: دولت‌های سازندگی هاشمی (۱۳۶۸-۱۳۷۶)

با پایان جنگ، سیاست اقتصاد لیبرالی دولت هاشمی (۱۳۶۸-۱۳۷۶)، زمینه تعدیل نیرو در کارخانجات شد. با شروع روند واگذاری کارخانجات به بخش خصوصی حذف نیروی کار با بازدهی پایین در کارخانجات صنعتی و تولیدی توجیه اقتصادی پیدا کرد. این شکل از سیاست اقتصادی در دولت هاشمی، به دلیل عدم اجرای کامل قانون تازه تصویب شده کار، منجر به بیکار شدن عده زیادی از کارگران شده و در این دوره بیشتر کارگرانی که بیکار شدند، از «حق بیکاری» و یا بیمه‌های اجتماعی مشابه نیز برخوردار نبودند. روند مبارزات کارگری در این سال‌ها با بالا رفتن تعداد نیروی بیکار از یکسو و افزایش تورم ناشی از برنامه اقتصاد لیبرالیستی دولت هاشمی از سوی دیگر، باعث گردید تا اعتراضات و اعتصابات کارگری وارد فاز جدیدی شود. به عنوان مثال، «بین دی ماه سال ۱۳۶۹ تا اسفند ۱۳۷۰، چند اعتصاب مهم انجام گرفت که مهمترین آنها اعتصاب کارگران نفت بود که در نهایت، منجر به افزایش ۲۰۰۰ تومانی دستمزد ماهانه همه کارگرها شد» (علیزاده، ۲۰۱۸). در طول سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶ با پایان جنگ شرایط ویژه‌ای بر کشور حاکم گشت. تولید ناخالص داخلی در سال‌های اولیه انقلاب نسبت به ۱۳۵۶ حدود ۳۰ درصد کاهش یافت و متوسط رشد اقتصادی از ۷٫۴ درصد در سال‌های پیش از انقلاب به ۱٫۴ در دهه ۶۰ تنزل پیدا کرد. از سوی دیگر نزدیک به دو هزار موسسه و شرکت خصوصی به دولت واگذار شد (حبیب زاده، ۱۳۸۷: ۹۷). با درگذشت امام خمینی (ره) در سال ۱۳۶۸، اصلاحات دولت هاشمی آغاز گردید. رئیس‌جمهور هاشمی رفسنجانی به عنوان اولین فرد وارد صحنه شد. او قهرمان آزادسازی اقتصادی نام گرفت (Nomani and Behdad: 2012). (۲۱۹). با روی کار آمدن هاشمی رفسنجانی، آزادسازی و کالاسازی نیروی کار هم شروع شد. کارمندا در شرکت نفت، حق تأسیس تشکل نداشتند و با این تغییر مهم سعی کردند که توانایی تشکل‌سازی کارگران در جهت ارزش‌های انقلابی هدایت شده و نیروی این تشکل‌ها در جهت اهداف انقلاب جهت‌گیری شود تا بدین ترتیب از مداخلات دیگران غیرخودی جلوگیری شود. اما در نهایت فشارهای اقتصادی و تغییرات در شرکت نفت، منجر به اعتراض‌هایی در سال ۱۳۷۰ شد. در سال ۱۳۷۵، اعتراض در پالایشگاه تهران برای

افزایش دستمزد و حق تشکل آزاد کارگری شروع شد. اهمیتی که این اعتصاب داشت در این بود که نقطه‌ی عطفی برای جنبش کارگری شد. این حرکت برای پیدایش محفل‌های کارگری جدید الهام‌بخش بود. و در سال‌های بعد حداقل دو تشکل مهم و اثرگذار به وجود آمد. یکی سندیکای شرکت واحد اتوبوسرانی تهران و حومه و دیگری سندیکای کارگران کارخانه نیشکر هفت تپه (جعفری، ۱۳۹۷). همزمان با گشایش و آزادسازی اقتصادی در دولت هاشمی رفسنجانی و نوسازی صنعتی برآمده از آن که در دولت اصلاحات نیز دنبال گردید، با توسعه صنعتی، جامعه کارگری نیز گسترش پیدا کرده، توان تأثیرگذاری اجتماعی یافته، پراتیک جمع‌اش در معادلات سیاسی - امنیتی حاکمیت ورود پیدا می‌کند (عارف، ۱۳۹۸).

۴-۳- دوره سوم: دولت اصلاحات خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)

آنچه در انتخابات دوره نهم ریاست جمهوری (۲۷ خرداد و ۳ تیر ۱۳۸۴) جلب توجه می‌کرد، گفتمان‌های مختلف درون حاکمیت جمهوری اسلامی بود. اما پس از پیروزی در انتخابات دوم خرداد، گفتمان اصلاحات نتوانست جامعیت خود را حفظ کند و به نیازها و تقاضاهای متعدد زمانه پاسخ دهد و به ترتیب انشقاق و ریزش در آن آغاز شد (تاجیک و روزخوش، ۱۳۸۷: ۱۰۷). در دوره اصلاحات روند تحرکات کارگران کماکان ادامه یافت. با ادامه روند لیبرالیسم اقتصادی، آمار اعتراضات و اعتصابات پراکنده در مجتمع‌های صنعتی و کارخانجات افزایش یافت. در این دوره، به دلیل وجود بستر سیاسی آزادتر در مقایسه با دولت‌های پیشین، فعالیت کارگران در قالب تجمعات اعتراضی رسمیت پیدا کرد. نکته برجسته این اعتراضات، گسترش دامنه آن از کارخانجات دولتی به کارخانه‌های شبه خصوصی و کشانده شدن دامنه اعتراضات به سطح خیابان‌ها و شهرها بود. از طرفی دیگر، در این دوره بر عکس اعتراض‌های دهه هفتاد که عموماً وجه صنفی داشته‌اند، مبارزات کارگری در کنار مطالبه پیرامون حقوق معوقه و اداره شورایی کارخانجات، پاسخگویی دموکراتیک از منظر سیاسی نیز مطالبه شد (علیزاده، ۲۰۱۸). از اواخر دهه‌ی هفتاد و دوران ریاست جمهوری خاتمی، سندیکاهای کارگری و گروه‌های مستقل کارگری ظهور بیشتری پیدا کردند. بعد از سال ۱۳۷۶ به خاطر شرایط اجتماعی جدید مثل دهه‌ی بیست، یا پنجاه، دوباره ایده‌ی نهادهای مستقل کارگری مطرح شد و بسیاری برای ساختن‌اش شروع به کار کردند. در ۱۳ مهر ۱۳۸۲ در تهران قرارداد سه‌جانبه‌ای با سازمان جهانی کار برای تغییر فصل شش قانون کار (تشکلات کارگری) به امضا رسید و در آن دوره بود که محافل کارگری متعددی شکل گرفت. «انجمن مؤسسان سندیکاها»، «انجمن حمایت فرهنگی کارگران آوای کار»، «انجمن کارگران شورا»، و «انجمن اندیشه کارگران» در همان زمان

شروع به کار کردند. این نهادها بعدها یک مجمع عمومی برگزار کردند که در آن با جمع‌آوری ۲۴۰۰ امضاء «کمیته‌ی پیگیری ایجاد تشکل‌های کارگری» به وجود آمد. برخلاف دهه‌ی شصت و دهه‌ی هفتاد، از دهه‌ی هشتاد به بعد ده‌ها نهاد، تشکل و محفل کارگری در اقصی نقاط ایران ظهور کردند و به نظر می‌آید یک تحول و تغییر تاریخی اتفاق افتاده است (کوهستانی‌نژاد، ۱۳۹۷). در طول سالهای ۱۳۷۶ الی ۱۳۸۴، چه در طول این سالها برخی نمایندگان کارگران اقدام به تاسیس حزب سیاسی تحت عنوان حزب اسلامی کار نمودند. هرچند در آغاز راه آنان را با شعارهای اصلاح طلبی و تغییر وضعیت اقتصادی موجود جامعه به سوی خود جلب نمود. در واقع جنبش اصلاحات سیاسی در ایران، جایگاه چندانی را برای طبقه کارگر در نظر نگرفته و از لحاظ سیاست‌های اقتصادی همان سیاست‌های رایج در عصر نئولیبرالیسم در سطح بین‌المللی را در پیش گرفته و سیاست خصوصی‌سازی و تعدیل ساختاری دوره پیش از ۱۳۷۶ را ادامه داده است. به همین دلیل زمینه گسترش اعتراضات کارگری را فراهم ساخته است. زیرا از یک سو نارضایتی‌های کارگری را گسترش بخشیده و از سوی دیگر فضای سیاسی و فکری لازم را برای بیان نسبی این نارضایتی‌ها فراهم ساخته است (حبیب زاده، ۱۳۸۷: ۱۰۳). اصلاحات نیز به مثابه مطالبه و خواست بنیادین و دموکراسی‌خواهانه طبقه متوسط از شکل‌گیری نهادها و اشکال حافظ حقوق کارگران در چارچوب نظم دموکراتیک استقبال نموده، با آغوشی باز و حمایتی آشکار به سراغ سندیکاها می‌رود (عارف، ۱۳۹۸).

۴-۴- دوره چهارم: دولت احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲)

بادولت احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲) تصور اولیه این بود که زمینه تحقق مطالبات کارگران در مقایسه با دوره‌های پیشین، وضعیت بهتری خواهد یافت. در واقع بخشی از این امیدواری ریشه در شعارهای انتخاباتی وی داشت که همراهی با جریان‌ات کارگری و نیروهای فرودست جامعه نشان می‌داد. مشارکت کارگران در بخش‌های مهم اقتصادی و توزیع ثروت به‌طور عادلانه در بخش‌های فرودست، بخشی از این شعارها بود که با اجرای سیاست هدفمند کردن یارانه‌ها به اوج خود رسید. ادامه حکمرانی دولت نهم همراه با فراموشی مطالبات کارگران نشان داد که هدف، جلب آرای انتخاباتی اقشار فرودست و ایجاد رأی پایدار درون جامعه کارگری بود. دولت در عین حال توجه نسبتاً کمی به سندیکاها و کارگری مختلف نشان داد. این موضوع تا جایی گسترش یافت که تحرکات کارگری به یکی از مسائل عمده دولت نهم تبدیل گشت (علیزاده، ۲۰۱۸). در سال ۱۳۸۴، منصور اسانلو رانندگان اتوبوس را که از شرایط و مزایای کار ناراحت بودند سازماندهی

کرد. از آنجایی که دولت هرگونه اعتصاب را تکذیب می‌کرد، هزاران نفر در تهران منتظر اتوبوس‌هایی بودند که هرگز نرسیدند. در نهایت دولت تسلیم خواسته‌های آنها شد. اندکی بعد کارگران نیشکر در منطقه نفت خیز خوزستان نیز سازماندهی شدند. (Rubin, 2019).

روی کار آمدن دولت روحانی، به دلیل عدم اتخاذ رویکرد معطوف به عدالت اجتماعی و بسط رفاه در میان لایه‌های فرودست جامعه از سویی و تداوم سیاست خصولتی‌سازی با شدت و حدت بیشتر، اتفاقاً این دوره، به دوره‌ای پر تنش میان دولت و جنبش‌های کارگری تبدیل می‌شود (عارف، ۱۳۹۸). سیاست‌های احمدی‌نژاد، از جمله کاهش یارانه‌ها و خصوصی‌سازی صنایع دولتی، به شدت به کارگران متوسط ایرانی آسیب رسانده بود. سیاست‌های اقتصادی رئیس‌جمهور محمود احمدی‌نژاد، به همراه سخت‌ترین تحریم‌ها در تاریخ ایران، تا حد زیادی مسئول ناآرامی‌های کارگری بوده است (Nader & Mahnad, 2013).

۴-۵- دوره پنجم: دولت روحانی (۱۳۹۲-۱۴۰۰)

رشد فزاینده تحرکات کارگری نشان می‌دهد که دولت روحانی نیز مانند دولت‌های پیشین، مطالبات کارگران و تحرکات کارگری را صرفاً از زاویه رسمی و به نمایندگی از تشکل‌های دولتی کارگران مانند خانه احزاب و سندیکاهای دولتی به رسمیت می‌شناسد. ریشه مهم اعتراضات در این دوره، از ضعف مدیریت ساختاری، ماهیت سیاست خصوصی‌سازی و واگذاری کارخانجات دولتی به بخش خصوصی وابسته به قدرت نشأت می‌گیرد. در حقیقت سیاست دولت‌های یازدهم و دوازدهم هم، بیانگر آن است که مطالبات کارگران در قلمرو تولید (تشکل‌های موجود کارگاهی)، قلمرو مبادله (ساختار تشکیلات استانی و سراسری کارگران) و قلمرو سیاست (وضعیت احزاب کارگری)، نه تنها محقق نگردیده است بلکه، ضعف قدرت سازمانی کارگران ایرانی را نیز در پی داشته است. علیرغم سابقه طولانی فعالیت، نه تنها تشکل‌های کارگری به عنوان نهاد تأثیرگذار از سوی ساختار پذیرفته نشد، بلکه به طُرق مختلف با سرکوب مواجه گردید (علیزاده، ۲۰۱۸).

۴-۶- افزایش اعتراضات کارگری

بر اساس داده‌های یک گزارش استثنایی در وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، بهمن و اسفند سال ۱۳۸۰ در کل کارگاه‌های کشور به ترتیب ۴۸ و ۴۳ تحرک کارگری رخ داده است (خیراللهی، ۱۳۹۸: ۷۵). بنا بر آمار «اتحاد بین‌المللی در حمایت از کارگران ایران» در سال ۱۳۹۸ تعداد ۱۲۵۹ و بنا بر آمار «اتحاد بین‌المللی در حمایت از کارگران ایران» در سال ۱۳۹۷ بیش از ۱۷۰۰ اعتراض کارگری در ایران صورت گرفته است. این آمار نسبت به سال ۱۳۹۶ افزایش ۲۷ درصدی اعتراضات کارگری را نشان می‌دهد (نویسی، ۱۳۹۸). طی

سال ۱۳۹۹ در مجموع، ۱۹۱۵ اعتراض کارگری به وقوع پیوست که بالاترین رقم در هفت سال گذشته است. ارقام نشان می‌دهد که اعتراضات نسبت به سال ۱۳۹۸، افزایش ۵۰ درصدی داشته است (اتحاد بین‌المللی در حمایت از کارگران در ایران، ۱۴۰۰). در حالی که برآوردها از سطح بالایی از اعتراضات در جامعه‌ی کارگری حکایت می‌کند با این حال در یک سال گذشته (۱۳۹۹)، در مجموع گزارش خبری از صرفاً تعداد ۵۹۳ تجمع کارگری و ۷۳۸ تجمع صنفی به دست رسانه‌ها یا نهادهای مدنی رسید (مرکز آمار مجموعه فعالان حقوق بشر در ایران، ۱۴۰۰). بدیهی است که فقر اکثریت قریب به اتفاق تهیدستان زحمتکش، مهمترین عامل پیوستن آنان به جنبش‌های کارگری بود (پیران، ۱۳۸۴: ۴۵).

۵- بخش سوم: گرایش به دموکراسی خواهی

با مراجعه به تاریخ جنبش‌های کارگری، طبقه کارگر را دارای نقشی انقلابی، غیر دموکراتیک، خشونت‌گرا، اراده‌گرا و نهایتاً برابری‌طلب می‌شناسیم. مدافعین سوسیالیسم و چپگراها، مخالف سرسخت دموکراسی و دوری جنبش‌های کارگری از سازمان‌ها و احزاب چپ می‌باشند و آن را یک فریب نئولیبرالیسمی می‌دانند (مقدم، ۱۳۹۹). در قرن بیستم از طرفی تجربه غم‌انگیز شوروی و سوسیالیسم عینیت یافته و از سوی دیگر روند اصلاح نظام سرمایه‌داری از سرمایه‌داری موج اول به سوی سرمایه‌داری مالی و رفاه‌گرای موج دوم و آنگاه سرمایه‌داری جهانی شده موج سوم، طبقه کارگر را از عاملیت جنبش‌های دموکراسی ستیز و تمامیت‌طلب به سوی عاملیت جنبش‌های دموکراسی‌خواهانه سوق داد (عارف، ۱۳۹۸). تمامی احزاب و گروه‌های چپ در ایران از ابتدا مورد حمایت و تحت تاثیر سوسیالیسم کشور شوراها بودند و بدین سان در ابتدا دموکراسی را مورد نکوهش قرار داده و ماهیتی دموکراسی ستیز داشتند اما، در مواجهه احزاب چپ با حاکمیت پس از انقلاب و آنگاه فروپاشی شوروی در ابتدای دهه ۷۰ خورشیدی است که گفتمان چپ روسی به عنوان منبع و محل تغذیه مباحثات دموکراسی‌ستیزانه از عرصه عمومی و آنگاه سپهر نظری ایرانیان طرد می‌گردد. جنبش کارگری دموکرات و یا حداقل دموکراسی‌خواه تجربه‌ای ارزنده و حاصلی پر بار که بر زمین توسعه صنعتی ۲۳ ساله سه دولت لیبرال روییده است (عارف، ۱۳۹۸). جنبش‌های کارگری با نگاهی به همتایان خود یعنی جنبش‌های اجتماعی جدید (جنبش زنان، جنبش محیط زیست، ...) برای تاثیر گذاری بر حکومت، سیاست‌کنشگری خود را تغییر داده و به سمت دموکراسی خواهی سوق پیدا نمودند.

حوزه مطالعات جامعه‌شناسی، جنبش‌های اجتماعی جدید به عنوان کارگزاران جدید تغییر اجتماعی شناخته شده که با استفاده از تکنولوژی ارتباطی، رفتار دموکراتیک را بسط

می دهند. (نقوی، ۱۳۸۶: ۱۱۳). جبهه چپ جدید به این نتیجه رسیده است که بکارگیری زور و خشونت راه بجایی نخواهد برد و برای رسیدن به خواسته های قانونی خود می بایست از راه های مسالمت آمیز بهره برد. همچنین از تغییرات شیوه تفکری که در چپ جدید روی داده، این است که خود را تنها بازیگر عرصه های اجتماعی نمی بیند و در این راه می تواند با پیوستن و همراه نمودن سایر جنبش های اجتماعی مسیر را هموار نماید. آنها دریافته اند که راه رسیدن به سوسیالیسم، باید مسالمت آمیز و بصورت تدریجی و گام به گام باشد. به نوعی می توان از این تغییر موضع با عنوان «سوسیال دموکراسی رادیکال» نام برد. یک سوسیال دموکراسی مناسب، با حمایت فعال جنبش طبقه کارگر، در اتحاد با همه مردم، در عرصه اجتماعی و سیاسی به وجود می آید. افراد محروم با دفاع از خود می توانند تغییر توازن قدرت طبقاتی را ایجاد کنند منافع آنها در اقدامات جمعی است (Nomani and Behdad: 2012: 212). به نظر کاستلز نهضت های کارگری بر اثر بین المللی شدن تولید و سرمایه، شبکه بندی شرکت ها و فردی شدن کار، و چالش های جنسیت زدایی از اشتغال، ناتوان شده اند و دیگر منبع عمده انسجام اجتماعی و نمایندگی کارگران نیستند. جنبش های کارگری به کارگزاری سیاسی بدل شده که در حوزه نهادهای عمومی ادغام گشته است و هرچند کاملاً از گود خارج نشده ولی از لحاظ تاریخی عقب افتاده است (قانع راد و خاور، ۱۳۸۶: ۲۴۵).

۶- نتیجه گیری

تحولات فعالیت های کارگری در ایران پس از انقلاب اسلامی نشان دهنده فرآیند تغییرات پیچیده ای است که به تدریج با تغییرات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور همراه بوده است. از زمان پیروزی انقلاب اسلامی، کارگران و جنبش های کارگری در ایران با توجه به اهداف انقلاب و ارزش های آن، همواره نقش مهمی در توسعه و پیشبرد مطالبات خود ایفا کرده اند. اگرچه در ابتدای انقلاب، با توجه به شرایط انقلابی و تحولات سیاسی، جنبش های کارگری توانستند در تأثیرگذاری بر تصمیمات حکومتی نقش چشمگیری ایفا کنند، اما به تدریج با شکل گیری ساختارهای جدید سیاسی و اقتصادی، مواجهه با چالش ها و محدودیت ها باعث شد که فعالیت های کارگری به سمت شکل های دیگری از کنشگری سوق یابد. در ابتدا، فعالیت های کارگری بیشتر بر اساس مطالبات اقتصادی و معیشتی بود که بر پایه حقوق صنفی کارگران شکل می گرفت. این خواسته ها عمدتاً شامل ایجاد اتحادیه های مستقل، حق تشکیل سندیکاها و ارائه حقوق کارگری در چارچوب قانونی

¹ - Manuel Castells

بود. با این حال، به مرور زمان، برخی از این خواسته‌ها به دلیل موانع قانونی و نظارتی، و تغییرات در سیاست‌های اجرایی، تحت‌الشعاع قرار گرفت و شکل‌گیری اتحادیه‌ها و تشکل‌های مستقل به شدت محدود شد.

با این وجود، جنبش‌های کارگری همچنان به طور مستمر به دنبال تحقق اهداف خود بوده‌اند. به ویژه در سال‌های اخیر، شاهد تحولات جدیدی در عرصه کنشگری کارگری بوده‌ایم که بیشتر از طریق استفاده از ابزارهای نوین ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی شکل گرفته است. این تحولات موجب شده که کارگران بتوانند با بهره‌گیری از فناوری‌های جدید، مطالبات خود را در قالب اعتراضات مسالمت‌آمیز و به صورت جمعی مطرح کنند. این نوع اعتراضات بیشتر بر پایه خواسته‌های صنفی، عدالت اجتماعی و برابری طلبی در حوزه اقتصادی استوار بوده و در بسیاری از مواقع نیز از روش‌های دموکراتیک برای پیگیری مطالبات استفاده شده است. جنبش‌های کارگری در ایران، به ویژه در دوران‌های مختلف مانند دولت‌های سازندگی و اصلاحات، توانسته‌اند با تغییر در رویکردهای خود از مواجهات ستیزه‌جویانه به سمت کنشگری مسالمت‌آمیز حرکت کنند و در راستای دستیابی به مطالبات خود، همگرایی بیشتری با دیگر جنبش‌های اجتماعی پیدا کنند. به طور کلی، می‌توان گفت که جنبش‌های کارگری ایران در طول تاریخ خود از مبارزه‌های صنفی به سمت مبارزات دموکراتیک و سیاسی حرکت کرده‌اند. آنها با توجه به شرایط و تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، تلاش کرده‌اند که با حفظ هویت خود، در مسیر تحقق عدالت اجتماعی و دموکراسی، گام بردارند. این تغییر رویکرد از مبارزه مستقیم به سمت کنشگری مسالمت‌آمیز، نشان‌دهنده پویایی و تکامل جنبش‌های کارگری ایران در راستای ارزش‌های انقلاب اسلامی است.

استناد به این مقاله: طاعتی، مهیار، زیباکلام، صادق، قادری نفیسه، السادات، هوشمندیار، نادر. (۱۴۰۳). تحولات احزاب کارگری در ایران پس از انقلاب و جایگاه آن در سیاستگذاری جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۸(۶۹۸)، ۱۱۹-۱۴۶.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- الف فارسی
- اتحاد بین المللی: نگاهی به اعتراضات کارگری در سال ۱۳۹۹، (۱۴۰۰)، اردیبهشت) ۷ اردیبهشت ۱۴۰۰، <https://www.akhbar.com/111526/1400/02/08/> (10 فوروردین ۱۴۰۰)
- امین صارمی، نوذر. (۱۳۹۳) جامعه شناسی جنبش های اجتماعی: تحول کنش های کارگری در ایران. تهران: ناشر: دانشگاه امام صادق، چاپ اول
- بشیری، حسین. (۱۳۹۴) زمی نه های اجتماعی انقلاب ایران. ترجمه: علی اردستانی، تهران: نگاه معاصر، چاپ سوم
- تاجیک، محمد رضا و محمد روزخوش. (۱۳۸۷) تابستان «بررسی نهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ایران از منظر تحلیل گفتمان»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی، سال شانزدهم، شماره ۶۱، صص ۸۳-۱۲۷ <http://ensani.ir/fa/article/download/337832> (1 آبان ۱۳۹۹)
- پیران، پرویز. (۱۳۸۴) «فقر و جنبش های اجتماعی در ایران» فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۶۲-۱۷، <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=28578> (3 دی ۱۴۰۰)
- جعفری، پیمان. (۱۳۹۷) «جنبش کارگری، دموکراسی خواهی را با خواست عدالت اجتماعی پیوند می دهد، در گفتگو با محمد حیدری»، سایت آسو وابسته به بنیاد تسلیمی، <https://www.aasoo.org/fa/articles/1906> (5 اردیبهشت ۱۳۹۸)
- حیب زاده، افشین. (۱۳۸۷) مشارکت سیاسی طبقه کارگر در ایران. تهران: انتشارات کویر؛ چاپ دوم
- خیراللهی، علیرضا. (۱۳۹۸) کارگران بی طبقه. تهران: انتشارات آگاه، چاپ دوم
- دلاپورتا، دوناتلا و ماریو دیانی. (۱۳۹۸) مقدمه ای بر جنبش های اجتماعی. مترجم: محمد تقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر، چاپ چهارم
- عارف، پیمان. (۱۳۹۸، مرداد) «جنبش کارگری و گذار به دموکراسی در ایران» یورو نیوز- <https://per.euronews.com/2020/05/02/may-day-labor-movement-and-transition-to-democracy-in-iran> (7 فوروردین ۱۴۰۰)
- علیزاده، توحید. (۲۰۱۸) شگامی به تحرکات کارگری در ایران، مرکز مطالعات ایرانی <https://iramcenter.org/fa/labor-movements-in-iran/> (5 اردیبهشت ۱۳۹۸)
- فروردین، حسین. (۱۳۶۱) اردیبهشت: تحلیلی از حقوق صنفی و شورای کارگران و زحمتکشان در جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات کاوه، چاپ اول
- قانع راد، محمد امین و فرهاد خسروخاور. (۱۳۸۶) «جنبش های اجتماعی جدید پایان مبارزه برای رفاه و سیاست اجتماعی»، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۵، صص ۲۳۵-۲۶۷ <http://ensani.ir/fa/article/download/25568> (3 دی ۱۴۰۰)
- کارگران ایران پیشاز جنبش توده ای، (بهمین ۱۳۶۳). انتشارات سازمان حزب توده، <https://Kar-Online.Com/Node/15753> (5 اردیبهشت ۱۳۹۸)
- کوهستانی نژاد، مهدی. (۱۳۹۷) «بازگشت جنبش کارگری یک اتفاق جهانی است و مختص ایران نیست، در گفتگو با محمد حیدری»، خیرنامه <https://www.aasoo.org/fa/articles/1761> (5 اردیبهشت ۱۳۹۸)
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۹) جامعه شناسی. مترجم: صبوری منوچهر، تهران: نشر نش، چاپ بیست و پنجم
- مقدم، رضا. (۱۳۹۹) «شکل مستقل کارگری چیست؟ سخنرانی رضا مقدم در سمینار نشریه کارگر امروز شهریور ۱۳۹۴»، انتشارات کارگر امروز؛ چاپ سوم <http://www.chiran-echo.com/Tashakol%20M.%20Kargari.pdf> (7 فروردین ۱۴۰۱)
- منوچهری، عباس و دیگران. (۱۳۹۰) رفیافت و روش در علوم سیاسی. تهران: نشر سمت، چاپ دوم
- تقوی، سید حسین. (۱۳۸۶) پاییز و زمستان «جنبش های اجتماعی جدید در عصر جهانی شدن و تأثیر آن بر توسعه سیاسی در ایران» دانشنامه حقوق و سیاست، شماره هفت، صص ۹۹-۱۱۶ <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/165324/> (28 مهر ۱۳۹۹)
- نوابی، بهروز (علیرضا). (۱۳۹۸) «گفت و گو با بهروز (علیرضا) نوابی عضو اتحاد بین المللی در حمایت از کارگران ایران»، ۱۶ فروردین <https://www.radiozamaneh.com/439997>
- (ب) انگلیسی
- Nader, Alireza And Leila Mahnad. (2013) "International Economic Relations," <https://Www.Rand.Org/Blog/2013/04/Labor-And-Opposition-In-Iran.Html>, April 22, 2013, 15 Farvardin (1401)
- Nomani, Farhad and Sohrab Behdad. (2012) "Labor Rights and the Democracy Movement in Iran: Building a Social Democracy," 10 Nw. J. Int'l, Hum. Rts. (2012), <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njihr/vol10/iss4/4>

- links democracy-seeking with social justice demands. Interview with M. Heydari, *Aasoo*. Retrieved from <https://www.aasoo.org/fa/articles/1906> (in Persian)
- Habibzadeh, A. (2008). *Political participation of the working class in Iran*. Tehran: Kavir Publications. (in Persian)
- Kheirallah, A. (2019). *The classless workers*. Tehran: Agah Publications. (in Persian)
- Della Porta, D., & Diani, M. (2019). *An introduction to social movements* (M. T. Delfrooz, Trans.). Tehran: Kavir Publications. (in Persian)
- Aref, P. (2019, August). The labor movement and transition to democracy in Iran. *Euronews*. Retrieved from <https://per.euronews.com/2020/05/02/day-labor-movement-and-transition-to-democracy-in-iran> (in Persian)
- Alizadeh, T. (2018). A look at labor movements in Iran. *IRAM Center for Iranian Studies, Ankara*. Retrieved from <https://iramcenter.org/fa/labor-movements-in-iran/> (in Persian)
- Farvardin, H. (1982, May). An analysis of labor rights and workers' councils in the Islamic Republic of Iran. Tehran: Kaveh Publications. (in Persian)
- Ghanei Rad, M. A., & Khosrokhavar, F. (2007). New social movements: The end of the struggle for welfare and social policy. *Social Welfare Research Quarterly*, 6(25), 235-267. Retrieved from <http://ensani.ir/fa/article/download/25568> (in Persian)
- Kar Online*. (1985, February). Iranian workers leading the mass movement. Retrieved from <https://kar-online.com/node/15753> (in Persian)
- Kouhestani-Nejad, M. (2019). The return of the labor movement is a global phenomenon, not just specific to Iran. Interview with M. Heydari, *Aasoo News Bulletin*. Retrieved from <https://www.aasoo.org/fa/articles/1761> (in Persian)
- Giddens, A. (2010). *Sociology* (M. Sabouri, Trans.). Tehran: Nash Publications. (in Persian)
- Ordibehesht (1399)
- Saber, Mostafa. (2007) "*The Working Class In Iran: Some Background - Class Struggles From 1979-1989*," Posted By Red Marriott, Nov 18 2007, <https://libcom.org/library/working-class-iran-some-background-class-struggles-1979-1989-mostafa-saber> 5 Bahman (1400)
- Rubin, Michael.(2019) "*Why The West Should Support Iran's Labor Movement*," April 10, 2019, <https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/04/10/why-west-should-support-irans-labor-movement/>, 15 Farvardin (1401)
- Ettehad Beynolmelali. (2021, April). *A look at labor protests in 1399*. Retrieved from <https://www.akhbar-rooz.com/111526/1400/02/08/> (in Persian)
- Saremi, N. A. (2014). *Sociology of social movements: The transformation of labor activism in Iran*. Tehran: Imam Sadeq University Press. (in Persian)
- Bashiriyeh, H. (2015). *Social backgrounds of the Iranian revolution* (A. Ardestani, Trans.). Tehran: Negah Moaser. (in Persian)
- Boulehri, R. (2019, March). What did the revolution of the oppressed do to workers? *Radio Farda*. Retrieved from <https://www.radiofarda.com/a/what-happened-to-workers-after-revolution/29791493.html> (in Persian)
- Tajik, M. R., & Rouzkhoush, M. (2008, Summer). An analysis of Iran's ninth presidential election from the perspective of discourse analysis. *Khwarazmi University Journal of Literature and Humanities*, 16(61), 83-127. Retrieved from <http://ensani.ir/fa/article/download/337832> (in Persian)
- Piran, P. (2005). Poverty and social movements in Iran. *Social Welfare Research Quarterly*, 5(18), 17-62. Retrieved from <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=28578> (in Persian)
- Jafari, P. (2019). The labor movement